

„Przetrwać razem” – małżeństwo z perspektywy psychologii analitycznej

Krystyna Węglowska-Rzepa

Wprowadzenie

Pozostawanie partnerów w długoletnim związku małżeńskim należy niemal do historii. Współcześnie występuje tendencja do odejścia od małżonka lub zmiany partnera, kiedy nie spełnia on oczekiwań lub nie wywiązuje się z podjętych zobowiązań. Czasami jest to konieczne. Niemniej rozpadanie się małżeństw skutkuje wieloma negatywnymi konsekwencjami, zwłaszcza wtedy, kiedy dotyczy to dzieci. Dlatego też z psychologicznego punktu widzenia interesujące jest badanie zjawiska długotrwałości związków małżeńskich. Powstało dużo prac i poradników traktujących o udanych małżeństwach¹, jednak trwanie związku małżeńskiego to wypadkowa wielu czynników i wpływów natury psychologicznej, społecznej, ekonomicznej i kulturowej. W artykule podjęto próbę spojrzenia na pary małżeńskie jako związek podlegający nieustannemu procesowi rozwojowemu z perspektywy psychologii analitycznej C.G. Junga². Autor ten zwraca szczególną uwagę na proces indywidualizacji małżeństwa. Polega on na doświadczaniu przez osobę różnych sytuacji, w tym kryzysów i konfliktów, przeżywaniu ich, następnie pozyskiwaniu lep-

¹ Np.: B. Bartlein, *I żyli długo i szczęśliwie... Jak zbudować szczęśliwe i trwałe małżeństwo?*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2009; G. Chapman, *Małżeństwo o jakim marzysz*, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2006; P. Love i S. Stosny, *Sekret udanego małżeństwa, czyli jak rozumieć się bez słów*, Wydawnictwo Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2012.

² C.G. Jung, *O naturze kobiety*, Brama, Poznań 1992.

szego zrozumienia i wglądu zarówno we własne cechy psychiczne, jak i partnera oraz tworzenie bardziej dojrzałej relacji wzajemnej opartej na współdziałaniu. Funkcjonowanie w związku zależy od stopnia świadomości i znajomości siebie, z jakim partnerzy wchodzi w relację małżeńską. Według Junga istotna rola przypada procesom nieświadomym, czyli ukrytej części psychiki. Składają się na nią różne wyparte emocje, przeżycia, myśli i reakcje pochodzące z doświadczenia indywidualnego, tzw. kompleksy (sfera nieświadomości indywidualnej) lub też treści i wzorce o charakterze instynktowym i kulturowym wpisujące się w doświadczenie całej ludzkości, tzw. archetypy (sfera nieświadomości zbiorowej). Treści nieświadome w zależności od okoliczności mogą mieć wpływ na podejmowanie różnych decyzji i zachowań człowieka.

W niniejszym artykule podjęto próbę spojrzenia na małżeństwo jako związek znajdujący się w procesie indywidualizacji podlegający oddziaływaniom zarówno sfery świadomej (badanej za pomocą kwestionariuszy), jak i nieświadomej, archetypowej (badanej autorską metodą projekcyjną). Chodziło o to, aby sprawdzić, jakimi możliwościami psychologicznymi (cechy osobowości, poczucie jakości związku, dominujące archetypy) pozwalającymi na radzenie sobie z trudnymi sytuacjami i tworzenie długotrwałej relacji małżeńskiej dysponuje para. Ważnym elementem w związku dwojga może się okazać zjawisko kompensacji polegające np. na przejawianiu wyższego lub niższego natężenia cech lub zachowań u jednego z partnerów, podczas gdy drugi posiada je na poziomie przeciwnym. Celem kompensacji, która oznacza „wyrównanie” lub „zastąpienie”³, jest doprowadzenie do równowagi w związku i umożliwienie dalszego rozwoju małżeństwa. Sprawdzenie, czy występuje kompensacja w obszarze właściwości psychologicznych małżonków, stało się kolejnym zadaniem badawczym.

Obserwacje wyniesione z badań mogą przyczynić się do uzupełnienia wiedzy o etapach rozwoju par małżeńskich i możliwościach zaradczych, jakie para posiada w sytuacjach trudnych. Wyniki badań mogą również być wykorzystane w terapii par ze wskazaniem na pracę nad ukrytymi treściami archetypowymi oraz zjawiskiem kompensacji. Zastosowanie tego rodzaju wiedzy może stanowić impuls do rozwoju związku.

Związek małżeński

Małżeństwo jako związek dwojga ludzi jest jedną z najstarszych form współżycia i przetrwania w różnych życiowych okolicznościach. Korzenie współczesnych zachodnioeuropejskich małżeństw sięgają starożytności. Pierwotnie były one

³ Por. C.G. Jung, *Typy psychologiczne*, Wrota KR, Warszawa 1997, s. 494–496.

umową zawieraną nie tylko między narzeczonymi, ale całymi rodzinami. W XIX w. małżeństwo niezależnie od wyznania, w jakim zostało zawarte, unormowano przez ustawodawstwo państwowe⁴. W Polsce od 1993 r. zawierane są małżeństwa konkordatowe, które podlegają kompetencji Kościoła i państwa⁵.

Małżeństwo może być definiowane i opisywane z perspektywy różnych podejść: antropologicznej, prawnej, religijnej, potocznej, nieinstytucjonalnej, a także psychologicznej i socjologicznej. Psychologiczne definicje koncentrują się na ujmowaniu małżeństwa jako nowej jakości – diady, w której istotną rolę odgrywają zarówno cechy osobowości, jak i więzi uczuciowe będące podstawą do uzyskania poczucia zadowolenia z małżeństwa. Przykładem może być definiowanie małżeństwa według Marii Ziemskiej: „Małżeństwo stanowi szczególną grupę społeczną, tzw. diadę, składającą się z dwóch osób niekrewnych odmiennej płci pozostających w trwałej bezpośredniej styczności i połączonych osobistą więzią uczuciową (...) małżeństwo tworzy jedność dwu różnych indywidualności, dwu niepowtarzalnych osobowości, które decydują się dalsze życie spędzić razem”⁶. W podejściu socjologicznym wyróżnia się cztery rodzaje definicji małżeństwa: a) strukturalne, b) funkcjonalne, c) inkluzywne, d) uniwersalne⁷. W ujęciu strukturalnym za małżeństwo uważa się społecznie akceptowany związek między mężczyzną i kobietą, którzy mieszkają razem. W funkcjonalnym ujęciu małżeństwo określa się jako związek partnerów, którzy realizują funkcje socjalizacyjne, intymności i inne umożliwiające im zaspokojenie potrzeb psychicznych i fizycznych w zależności od obowiązujących norm społecznych. Inkluzywne definiowanie małżeństwa rozpatruje je jako diadę dorosłych osób, którzy podtrzymują wzajemne relacje prowadzące do powstania więzi i uczuć między nimi oraz przywiązania do małżeństwa. Ujęcie uniwersalne podkreśla normatywny charakter związku. Małżeństwo zakładane jest z intencją trwałości, sankcjonujące współżycie seksualne i prowadzące do realizacji zadań prokreacyjnych.

We współczesnej kulturze zachodniej małżeństwo, a zwłaszcza małżeństwo partnerskie, uważane jest za dominujący model współżycia mężczyzny z kobietą. Związek małżeński partnerski opiera się na zasadzie równości kobiety i mężczyzny. Przejawia się wieloma właściwościami, do których należą: odpowiednia komunikacja i dbałość o wzajemne zaspokajanie swoich potrzeb, właściwy systemem sprawowania władzy domowej wynikającej z autorytetu osobistego, silna więź emo-

⁴ A. Chwalba (red.), *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*. PWN, Warszawa 2005; I. Ihnatowicz, A. Mączak i B. Zientara, *Spółczesność polska od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999, s. 338–339.

⁵ T. Smyczyński, *Małżeństwo konkordatowe a konstytucja (O potrzebie i zakresie nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego)*, „Państwo i Prawo” 1997, nr 5, s. 31–40.

⁶ M. Ziemska: *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975, s. 53.

⁷ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa 2010.

cyjonałna połączona ze specyficzną więzią seksualną, silna więź intelektualna umacniająca przyjaźń i atrakcyjność wzajemną partnerów oraz równowaga ekonomiczna w materialnej sferze życia. Obecnie istnieją nowe formy związku, tzw. DINKY (*Double Income No Kids*), w których partnerzy dobrowolnie odstepują od rodzicielstwa i skupiają się na wzajemnym wspomaganie w pokonywaniu kolejnych stopni kariery zawodowej czy w osobistym rozwoju. Inne rodzaje to związki typu LAT (*Living Apart Together*), czyli małżeństwo na odległość. Coraz popularniejsze są związki nieformalne homo- i heteroseksualne oraz jedнопłciowe zalegalizowane związki formalne typu partnerskiego i małżeńskiego⁸. W przypadku związku małżeńskiego małżonkowie są założycielami nie tylko swoich rodzin, lecz także wzajemnie kształtują swoje wartości, oczekiwania i postawy. Związek małżeński dostarcza nowych sytuacji, które rozwiązywane przez partnerów stanowią możliwość odkrywania nieznanych dotychczas dróg rozwoju. Istotną funkcję spełnia tu relacja małżeńska, którą można określić jako występujące między małżonkami interakcje zachodzące w sferze emocjonalnej, poznawczej i behawioralnej przejawiające się w sposobie wyrażania przez partnerów uczuć, postaw i zachowań wynikających z ich osobowości oraz posiadanych doświadczeń wyniesionych z rodziny pochodzenia i z sytuacji społecznych. Wzajemne oczekiwania, system wartości, odniesienia emocjonalne czy sposób porozumiewania się określają jakość tej relacji i wpływają na spójność oraz trwałość związku⁹.

Małżeństwo wobec konfliktów i kryzysów

Małżeństwo w trakcie swojego istnienia przechodzi przez wiele sytuacji trudnych, konfliktów i kryzysów, które mogą związek wzmocnić lub osłabiać. Konflikty w małżeństwie powstają wtedy, kiedy pojawia się niezgodność w potrzebach, życzeniach, postawach, interesach i działaniach partnerów. Utrzymująca się przez dłuższy czas sytuacja konfliktowa lub często powtarzające się nawet drobne konflikty przy nieudanych próbach ich rozwiązania wyczerpują związek i mogą doprowadzić do kryzysu w małżeństwie. Kryzys jest ostateczną reakcją na sytuację trudną, prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu poznawczym, emocjonalnym

⁸ J. Rostowski, *Zarys psychologii małżeństwa*, PWN, Warszawa 1987; J. Rostowski, *Współczesne przemiany związku małżeńskiego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa, s. 12–21.

⁹ M. Braun-Gaukowska, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992; T.B. Holman, P.J. Blich, J.S. Carroll, C. Doxe, J.H. Larson i S.T. Linfor, *Premarital prediction of marital quality or breakup. Research theory and practice*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Netherlands 2001.

oraz behawioralnym¹⁰. Zdaniem Freeman kryzys odnosi się bezpośrednio do sytuacji zagrożenia rozbiciem małżeństwa¹¹. Partnerzy doświadczają wówczas bez nadziei, smutku, frustracji i zwątpienia we wspólną przyszłość. Z tej perspektywy trudno jest im dostrzec możliwości wyjścia z sytuacji kryzysowej.

Konflikty i kryzysy dają szansę na stworzenie lepszego związku, jeśli zostaną pokonane. Małżonkowie mogą stosować różne strategie ich rozwiązywania¹². Jedną z nich jest separacja polegająca na przerwaniu kontaktu między partnerami wskutek braku możliwości osiągnięcia jakiegokolwiek porozumienia w sprawach spornych. Inną jest uległość-dominacja. Partner silniejszy narzuca swoje rozwiązania drugiemu. Kolejną strategią to kompromis, który ma miejsce, gdy partnerzy są równie silni. Istotnym jej elementem jest gest pojednania pozwalający przerwać spiralę negatywnych emocji. Konieczna jest jednak gotowość do zajmowania się sprawą sporną i umożliwienie partnerowi realizacji jego potrzeb. Za najlepszą uważa się strategię tzw. strukturalnej poprawy. Warunkiem jest stosowanie efektywnej komunikacji między stronami dającej możliwość ujawniania prawdziwego stanowiska każdej ze stron, doświadczania i wyrażania emocji oraz oddzielania spraw istotnych od rzekomych. Ten rodzaj wzajemnej postawy jest szansą na lepsze poznanie się i budowanie wzajemnego zaufania, co z kolei sprzyja rozmawianiu na tematy drażliwe¹³.

Występowanie konfliktów i kryzysów między małżonkami zależy również od fazy rozwoju, w jakiej znajduje się małżeństwo. Willi wymienia cztery fazy życia małżeństwa: tworzenie stabilnego związku, realizacja i rozwój małżeństw, kryzys wieku średniego i małżeństwo wieku podeszłego¹⁴. Główne zadania rozwojowe dla fazy tworzenia stabilnego związku skupiają się wokół określenia własnej tożsamości z uwzględnieniem tożsamości partnera, podjęcia nowych ról oraz zmiany relacji z własną rodziną generacyjną i innymi ludźmi. W fazie realizacji i rozwoju małżeństw w związku z narodzinami dziecka/dzieci dochodzi do konieczności ustalenia nowego, kolejnego podziału ról, planów i celów życia rodzinnego. W następnej fazie para wchodzi w wiek średni i często doświadcza syndromu pustego gniazda. Zadania rozwojowe, przed jakimi znajdują się małżonkowie w tym okre-

¹⁰ D. Kubačka-Jasiecka, *Z psychologii kryzysu*, [w:] D. Kubačka-Jasiecka, A. Lipowska-Teutsch (red.), *Oblicza kryzysu psychologicznego i pracy interwencyjnej*, Wydawnictwo ALL, Kraków 1997, s. 11–29.

¹¹ D. Freeman, *Kryzys małżeński i psychoterapia*, PWN, Warszawa 1991.

¹² D. Kuncewicz, *Rozwiązywanie konfliktów z partnerem a wzory relacji z rodzicami*, [w:] T. Rostowska, A. Peplińska (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, Difin, Warszawa 2010, s. 125–139; W. Zaremba, *Konflikty w rodzinie i ich konsekwencje psychospołeczne*, „Państwo i Społeczeństwo”, (XII), 2012, nr 4, s. 65–82 (*Szanse i Wyzwania Społeczne w Okresie Wychodzenia z Kryzysu*, (red.) A. Mirski), Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.

¹³ W. Zaremba, op.cit.

¹⁴ J. Willi, *Związek dwojga, psychoanaliza pary*, Jacek Santorski, Warszawa 1996.

się, to poszukiwanie tego, co ich łączy i identyfikowanie się z małżeństwem. W fazie wieku podeszłego para staje przed zadaniem podsumowania dotychczasowych osiągnięć życiowych, akceptacji własnych ograniczeń w sferze fizycznej, psychicznej i społecznej, oswojeniem się z procesem starzenia oraz przygotowania na ostateczne rozstanie. Mimo świadomości schyłku życia faza ta sprzyja wzmocnieniu poczucia bliskości w związku.

Wojciszke, opierając się na trójczynnikowej teorii miłości Sternberga¹⁵, wymienia pięć faz związku miłosnego: zakochanie, romantyczne początki, związek kompletny, związek przyjacielski i związek pusty¹⁶. Pierwsze trzy fazy stymulowane są przez namiętność, czyli silne emocje towarzyszące pociągowi fizycznemu i seksualnemu, na których bazie budują się relacje w związku. Pozostałe fazy inspirowane są intymnością i zaangażowaniem. Intymność to uczucie bliskości, jedności i więzi w związku, natomiast zaangażowanie oznacza świadomość, że kocha się drugą osobę i postanawia podjąć decyzję o utworzeniu z nią związku długotrwałego. Gdy namiętność zaczyna tracić na swej sile, związek miłosny przeradza się w związek przyjacielski. Z kolei związek pusty charakteryzuje brak zarówno namiętności, jak i intymności. Związek taki opiera się głównie na zaangażowaniu i poczuciu odpowiedzialności. W przypadku braku zaangażowania związek się rozpada.

Małżeństwo jako związek psychiczny według psychologii analitycznej C.G. Junga

Jung, opisując związek małżeński, skupia się głównie na psychologicznych jego aspektach, w mniejszym stopniu rozważając czynniki społeczne i prawne¹⁷. Dla Junga istotne jest spojrzenie na małżeństwo jako możliwość indywiduowania się „w” związku i „jako związku”¹⁸. Dwoje ludzi, pozostając razem, tworzy specyficzną jakość połączoną procesami świadomymi i nieświadomymi wzajemnie się przenikającymi, które mogą ułatwiać lub utrudniać rozwój małżeństwa oraz jego poszczególnych partnerów¹⁹.

¹⁵ R.J. Sternberg, *A triangular theory of love*, „Psychological Review”, 1986, nr 93, s. 123–128. Przedruk za zgodą Roberta Sternberga i APA; R.J. Sternberg, *Dwuskładnikowa teoria miłości*, [w:] R.J. Sternberg, K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości*, Moderator, Taszów 2007, s. 275–296.

¹⁶ B. Wojciszke, *Psychologia miłości*, GWP, Gdańsk 2005.

¹⁷ C.G. Jung, *O naturze kobiety...*, op.cit.

¹⁸ („w” związku i „jako związku” – przyp. autora artykułu).

¹⁹ S. Ruszczyński (red.), *Psychoterapia par. Teoria i praktyka w Instytucie Badań nad Małżeństwem Kliniki Tavistock*, Ingenium, Warszawa 2012.

Zdaniem Junga związek psychiczny między małżonkami może mieć miejsce jedynie wtedy, gdy jest to relacja świadoma. Często może pojawiać się sytuacja, gdy istnieje częściowa nieświadomość w układzie dwojga osób, wtedy związek ograniczony jest do wymiaru wyznaczonego obszarem świadomości. Zdolność wchodzenia w związki z innymi ludźmi kształtowana jest przez całe życie, jednak początków należy szukać w okresie niemowlęcym, gdzie powstaje zdolność odróżniania „ja” od „nie – ja”. Słabo wykształcona zdolność tego rodzaju w wieku dorosłym uniemożliwia pełne rozumienie siebie, a także innych osób. Własne potrzeby i pragnienia w znacznym stopniu pozostają w sferze nieświadomości. Wchodzenie w relacje z innymi, w tym wybór partnera czy małżonka, będzie dokonywane nieświadomie przy jednoczesnym przeświadczeniu o słuszności i oczywistości wyboru. Jak twierdzi Jung: „Im większy obszar nieświadomości, tym mniej małżeństwo jest sprawą swobodnego wyboru”²⁰. Zasadnicze znaczenie ma tutaj indywidualne osobnicze doświadczenie powstające na bazie więzi z rodzicami. Relacja o charakterze nieświadomym w stosunku do rodzica jest czynnikiem w różny sposób zakłócającym wybór partnera. Utożsamienie się z rodzicem lub zupełne od niego odcięcie kształtują zachowania świadczące o istnieniu kompleksu i burzące lub uniemożliwiające własne życie małżeńskie. Nieświadomość własnej psychiki oraz świata innych ludzi uniemożliwia oddzielenie siebie od innych i zaakceptowanie różnic występujących między osobami. Na partnera zostają projektowane własne nieświadome cechy osobowości i z założenia przyjmowane jest podobieństwo psychiki. W skrajnych przypadkach może dochodzić do „złania się” czy „przywierania” partnerów do siebie.

Celem rozwoju związku, podobnie jak procesu indywidualizacji pojedynczej osoby, jest stworzenie szczególnej pełni, harmonii i równowagi pozwalającej na realizowanie różnorodnych zadań istotnych dla związku. Aby małżeństwo mogło przekształcić się w związek, gdzie będąc i współdziałając razem, każde z małżonków ma szansę na rozwój swojej indywidualności, związek taki musi na swej drodze pokonać różnego rodzaju kryzysy. Są one związane z fazami bądź etapami rozwoju związku. Jung koncentruje się na dwóch fazach procesu indywidualizacji związanych z pierwszą i drugą połową życia. Odnoszą się one także do faz indywidualizacji/rozwoju małżeństwa. Każdej fazie przypisane są specyficzne zadania rozwojowe.

W pierwszej połowie życia, a zwłaszcza w pierwszych latach małżeństwa, dochodzi do przystosowania się małżonków do życia we dwoje. Różnice występujące między partnerami zazwyczaj są przyczyną trudności typowych dla diady i mogą być związane ze stopniem złożoności osobowości partnerów. Partner o bardziej złożonej osobowości (o bardziej rozbudowanych konstrukcjach poznawczo-emocjonalnych na temat siebie i świata) zawiera w sobie mniej złożoną osobowość drugiej osoby. Małżonek lub małżonka posiadający mniej wszechstronną osobo-

²⁰ C.G. Jung, *O naturze kobiety...*, op.cit., s. 173.

wość „zatapia się” w nieznanym sobie obszarach psychiki partnera i zostaje przez niego/nią wchłonięty. Kobieta lub mężczyznę można więc w zależności od konstrukcji psychicznej nazwać „pomieszczającym” lub „pomieszczanym”²¹. Człowiek „pomieszczany” żyje w granicach wyznaczonych przez małżeństwo i jest od niego niejako uzależniony. Osoba „pomieszczająca” szuka współmałżonka/współmałżonki, który jest dla niej zagadkowy i pozwalałby rozwijać jej wielowymiarowość. Przy partnerze o mniej złożonej osobowości może być to trudne. Zarówno „pomieszczany” jak i „pomieszczający” poszukują partnerów dopełniających ich osobowość i często żyją z niezaspokojonymi pragnieniami. Oboje próbują dopasować do siebie małżonków niejednokrotnie na drodze kłótni i narastających konfliktów.

Uświadomienie własnego położenia w związku przychodzi w drugiej połowie życia, która zazwyczaj pokrywa się z drugą fazą procesu indywiduacji. Jeżeli osoba „pomieszczana” pogodzi się z porażką, to zacznie odkrywać, że poczucie bezpieczeństwa, za którym tęskni, może odnaleźć w sobie. W ten sposób poznaje własne wnętrze oraz zawłości i bogactwo, które od zawsze mieściło się w jej prostszej osobowości. Jeśli małżonek o bogatszej osobowości – „pomieszczający” – zaufa własnym odczuciom niespełnienia i rozczarowania, będzie musiał pogodzić się ze sobą, zgadzając się na rozluźnienie lub rozpad dotychczasowych konstrukcji psychicznych, np. systemu oczekiwań czy przekonań po to, aby mogła zajść ponowna integracja struktury ego. W ten sposób pierwotna projekcja utrudniająca związek psychiczny małżonków, prowadząc np. przez nerwice, kłótnie i kryzysy, przyczynia się do rozwoju relacji. Przejście na wyższy poziom świadomości, który związany jest z głębokim doświadczeniem swojej natury i partnera, nie zawsze kończy się pozytywnie. Poszerzenie świadomości może zaowocować separacjami czy rozpadem małżeństwa. Zamiast rozwoju „ja” może też dojść do umocnienia się projekcji poprzez konsekwentne przypisywanie cech archetypowego (często wyidealizowanego) obrazu partnerowi.

Pomocne w wewnętrznym dojrzewaniu partnerów jako pojedynczych osób oraz jako małżeństwa są okresy przejścia, które wyznaczają małżonkom nowe role i zadania. W pierwszej fazie procesu indywiduacji małżeństwa będą to etapy tworzenia więzi między partnerami, pojawienia się pierwszego dziecka, rozwoju ról rodzicielskich, jak również początek adolescencji ich dzieci. W drugiej fazie – etap osiągnięcia przez dzieci dorosłości, pojawienia się wnuków, przejścia na emeryturę oraz etap starości i zbliżania się do zakończenia cyklu życia²².

²¹ Por. W. Colman, *Małżeństwo jako związek zapewniający psychologiczne pomieszczenie*, [w:] S. Ruszczyński (red.), *Psychoterapia par. Teoria i praktyka w Instytucie Badań nad Małżeństwem Kliniki Tavistock*, Ingenium, Warszawa 2012, s. 81–104.

²² G.S. Saayman, P.A. Faber i R.V. Saayman, *Archetypal Factors revealed in the study of marital breakdown a Jungian perspective*, „Journal of Analytical Psychology”, 1988, 33(3), s. 253–276; J. Willi, *Związek dwojga, psychoanaliza pary...*, op.cit.

Archetypy w procesie indywiduacji

Każdy z etapów poza nowymi zadaniami i rolami, jakie stoją przed małżonkami, wiąże się z uaktywnieniem sfery archetypowej oraz specyficznych archetypów, które z jednej strony inicjują ten proces, a z drugiej dostarczają odpowiednich wzorców funkcjonowania. Archetyp rozumiany jest jako istniejący w nieświadomości zbiorowej, wspólny wszystkim ludziom pierwotny wzorzec determinujący sposób myślenia, przeżywania i postrzegania świata oraz reagowania na różne sytuacje. Archetyp nie jest dostępny bezpośrednio poznaniu. Ujawnia się przez symboliczne treści i motywy, które odnaleźć można w dziełach sztuki i literatury, w mitach i wierzeniach różnych kultur oraz w fantazjach i snach poszczególnych osób. Archetypy, o których wspomina Jung w swojej koncepcji, odpowiedzialne za proces rozwoju psychicznego jednostki i zarazem małżeństwa to: cień, anima, animus, wielka matka, stary mędrzec i jaźń²³. Archetypów jest więcej, jednak te wymienione odpowiadają podstawowym procesom przemian rozwojowych charakterystycznych dla indywiduacji.

Archetyp cienia zawiera nieakceptowane indywidualnie lub społecznie uczucia, myśli lub działania oraz treści związane z kategoriami dobra i zła. Jung wyróżnia cień personalny odnoszący się do jednostki, ukształtowany na bazie indywidualnej historii życia, i cień zbiorowy skupiający negatywne doświadczenia ludzkości. Archetypy animy i animusa zawierają wyobrażenia na temat kobiety i mężczyzny oraz ich wzajemnych ustosunkowań. Anima uzupełnia psychikę męską o cechy i wzorce zachowania charakterystyczne dla kobiet. Animus to archetyp występujący u kobiet uzupełniający jej biologicznie i społecznie ukształtowaną kobiecość o tzw. cechy męskie. Archetypy wielkiej matki i starego mędrca stanowią kolejne psychiczne stadium rozwoju mężczyzny i kobiety. Oznaczają one głębsze poznanie własnej tożsamości, odkrycia kobiecości w kobiecie (wielka matka) i męskości w mężczyźnie (stary mędrzec). Archetyp wielkiej matki wskazuje na materialny aspekt u kobiety i zasadę erosa wiążące ją z naturą, życiem, płodnością, energią i kosmosem. Archetyp starego mędrca to obraz sensu i mądrości, wyraża odwieczną, bezgraniczną wiedzę i zrozumienie, najwyższą duchowość, która łączy się z naturą i sama staje się naturą. Archetyp ten dla mężczyzny stanowi podstawę do nawiązania dojrzałej relacji z wewnętrzną kobiecością (animą) oraz w związku z rzeczywistością kobietą/kobietami. Uświadomienie sobie treści, które tworzą archetyp osobowości manicznej, tzn. wielkiej matki i starego mędrca, oznacza „dla mężczyzny drugie i rzeczywiste wyzwolenie od ojca, dla kobiety wyzwolenie od matki, a tym samym pierwsze odczucie własnej, jedynej indywidualności”²⁴. Archetyp jaźni

²³ C.G. Jung, *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1993.

²⁴ J. Jacobi, *Psychologia C.G. Junga*, Wydawnictwo Wodnika, Warszawa 1993, s. 171.

oznacza dążenie człowieka do osiągnięcia pełni i całości. Celem jaźni jest własne urzeczywistnienie w procesie teleologicznym (celowościowym). W trakcie rozwoju jednostki elementem pośredniczącym na tej drodze jest wytworzenie „ja”, czyli ego. Jaźń jest zarówno celem, jak i źródłem energii dla człowieka oraz motorem wszelkiej twórczości i duchowych poszukiwań. Potencjalnie w rozwoju psychicznym człowiek ma możliwość konfrontacji z wszystkimi archetypowymi wzorcami niezależnie od tego, czy jest kobietą czy mężczyzną. Jednakże doświadczenie indywidualne i obowiązujące wzory kulturowe mogą sprzyjać większej wrażliwości osoby na treści i symbolikę niektórych archetypów, np. bardziej związanych z płcią biologiczną czy obowiązującymi rolami społecznymi.

Małżeństwo i proces indywidualizacji – badania

Występowanie w procesie rozwoju małżeństwa zarówno świadomych, jak i nieświadomych aspektów psychiki może być z jednej strony wzbogaceniem relacji zachodzącej między dwojgiem ludzi i ich osobowości, a z drugiej może stanowić dodatkowe obciążenie, zwłaszcza gdy w ich związku przeważają treści nieświadome²⁵.

Można przypuszczać, że jeśli małżeństwo przetrwało różnego rodzaju sytuacje trudne pojawiające się na różnych etapach ich związku i ma za sobą znaczny staż małżeński, to proces indywidualizacji musiał być dla obojga korzystny. Prawdopodobnie doszło do rozpoznania ważnych dla partnerów właściwości psychicznych zarówno w sferze świadomej, jak i nieświadomej oraz ich wzajemnego dopasowania się lub uzupełnienia. W tym przypadku działałaby zasada kompensacji. Może się ona przejawiać poprzez podejmowanie pewnych ról, bądź wspieranie lub zastępowanie małżonka w zakresie tych cech, właściwości czy działań, w których jest on słabszy. Służy temu między innymi relacja między partnerami typu pomieszczający i pomieszczany. Kompensacja może przejawiać się także wtedy, kiedy oboje partnerzy różnią się znacznie w zakresie cech osobowości, ale są podobni pod względem archetypowym. Odwrotna sytuacja jest wówczas, gdy małżonkowie pod względem pewnych cech psychicznych są do siebie podobni, ale pod względem podłoża archetypowego – odmienni. Zagadnienia te zostały poddane analizie w badaniach, które przeprowadziłam na parach małżeńskich w latach 2012–2014. Odwołam się do dwóch z nich. Główne pytania badawcze skoncentrowane były na następujących aspektach: 1) Jak przebiega proces indywidualizacji wśród badanych małżeństw? 2) Czy i w jaki sposób ujawnia się zjawisko kompensacji wśród badanych małżeństw?

²⁵ A. Lyons i J. Mattinson, *Indywidualizacja w małżeństwie*, [w:] S. Ruszczyński, (red.), *Psychoterapia par. Teoria i praktyka w Instytucie Badań nad Małżeństwem Kliniki Tavistock*, Ingenium, Warszawa 2012, s. 111–129.

Pierwsze badanie dotyczyło zależności występujących między sferą archetypową małżonków a poczuciem jakości związku. Drugie skoncentrowane było na analizie cech osobowości i sfery archetypowej wybranych par małżeńskich, które znajdowały się w drugiej połowie życia i posiadały co najmniej 10-letni staż małżeński. Przesłanką przeprowadzenia tych badań było założenie, że proces indywidualizacji małżonków znajdujących się w drugiej połowie życia oraz odczuwane przez nich poczucie jakości związku różni się od poczucia jakości związku i procesu indywidualizacji małżonków znajdujących się w pierwszej połowie życia. Drugie założenie było takie, że u par małżeńskich występuje zjawisko kompensacji w sferze psychicznej umożliwiające trwanie i dalszy rozwój związku (w tym radzenie sobie z sytuacjami kryzysowymi). Obserwacje tego zjawiska przeprowadzono na parach znajdujących się w drugiej połowie życia i o długim stażu małżeńskim. Ponieważ indywidualizacja obejmuje świadomą i nieświadomą sferę psychiczną badanych, przyjęto, że wskaźnikami sfery świadomej są wyniki otrzymane z kwestionariuszy samoopisowych badających cechy osobowości i poczucie jakości związku, a wskaźnikami sfery nieświadomej, archetypowej – wyniki uzyskane za pomocą odpowiednio skonstruowanej metody projekcyjnej. Wskaźnikiem kompensacji są różnice w wynikach metod badawczych występujące między małżonkami.

Badanie 1.

W badaniu pierwszym uczestniczyły 32 małżeństwa w wieku od 22 do 62 lat, średnia wieku dla małżonków wynosiła 37,42 roku. Staż małżeński zawierał się od 1 roku do 36 lat, średnia stażu wynosiła 13,5 roku. Badanych przed 40. rokiem życia było 35 osób, po 40. roku życia 29 osób. W badaniach zastosowano Skalę Jakości Związku G.B. Spaniera DAS w opracowaniu Cieślak²⁶ oraz metodę projekcyjną SYMOB służącą badaniu sfery archetypowej w opracowaniu Węglowskiej-Rzepy i Kowal²⁷. Skala DAS składa się z 32 pytań podzielonych na cztery podskale: zgodności (pojmowanej jako poziom porozumienia partnerów związku w sprawach istotnych dla jego funkcjonowania), spójności (oznaczającej wspólne zaangażowanie partnerów diady w kwestie codziennego funkcjonowania), ekspresji emocjonalnej (rozumianej jako wzajemne okazywanie sobie uczuć i wyrazów przywiązania przez małżonków) oraz satysfakcji (wyrażającej ogólne zadowolenie

²⁶ K. Cieślak, *Polska wersja skali G.B. Spaniera służącej do pomiaru jakości związku małżeńskiego (DAS)*, „Przegląd Psychologiczny”, 1989, nr 32(4), s. 1041–1049.

²⁷ K. Węglowska-Rzepa, *Symboliczne oblicza rzeczywistości*, [w:] K. Węglowska-Rzepa (red.), *Mysł Carla Gustava Junga w analizach teoretycznych w praktyce i w badaniach empirycznych*, Oficyna Wydawnicza ATUT Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2006, s. 262–294; K. Węglowska-Rzepa, J. Kowal, *The „Symob” projective method and its possible applications in the labour market: the basis for the method's construction*, [w:] B. Mróz (red.), *Functioning in the workplace: quantitative and qualitative psychological research*, Scholar Publishing House, Warszawa 2012, s. 157–174.

ze związku oraz chęć jego podtrzymywania). Wynik ogólny testu, jaki można uzyskać, wynosi 151 punktów. Metoda SYMOB badająca sferę archetypową umożliwia określenie dominującej dla osoby fazy procesu indywiduacji oraz najbardziej aktywnych archetypów. Metoda składa się z 18 kolorowych ilustracji zawierających symbolikę (osoby, obiekty, sceny z życia) odpowiadającą treściom sześciu archetypów: cienia, animy, animusa, wielkiej matki, starego mędrca i jaźni. Każdy archetyp reprezentowany jest przez trzy ilustracje. Zadaniem osób badanych było wybranie z puli 18 ilustracji tych, które najbardziej ich przyciągały, pobudzały emocjonalnie i/lub wzbudzały różne skojarzenia. Osoba badana mogła wybrać dowolną liczbę ilustracji. Minimalny wynik wyboru ilustracji dla danego archetypu wynosił 0, a maksymalny 3. Liczba wybranych ilustracji w danym archetypie wskazywała na jego ważność dla osoby badanej. Wskaźniki ilościowe z obu metod zostały poddane analizom statystycznym. Z uwagi na fakt, że rozkład badanej grupy nie był normalny, w obliczeniach statystycznych zastosowano współczynnik korelacji rangowej Spearmana. Uzyskano następujące wyniki.

Tabela 1. Korelacje rho Spearmana między skalami DAS a sferą archetypową

Korelacje rho Spearmana między skalą DAS a testem SYMOB	Cień (C)	Anima (A)	Animus (As)	Wielka matka (WM)	Stary mędrzec (SM)
Mężczyźni ogółem ($n = 32$) – Skala Ekspresji Emocjonalnej			$r = 0,361$ $p = 0,05$	$r = -0,362$ $p = 0,05$	
Badani przed 40. r.ż. ($n = 35$) – Skala Zgodności – Wynik ogólny DAS		$r = -0,396$ $p = 0,05$ $r = -0,341$ $p = 0,05$			
Kobiety przed 40. r.ż. ($n = 18$) – Skala Satysfakcji					$r = -0,470$ $p = 0,05$
Mężczyźni przed 40. r.ż. ($n = 17$) – Skala Zgodności					$r = 0,569$ $p = 0,05$
Badani po 40. r.ż. ($n = 29$) – Skala Spójności – Skala Satysfakcji	$r = 0,461$ $p = 0,05$			$r = 0,409$ $p = 0,05$	
Kobiety po 40. r.ż. ($n = 14$) – Skala Satysfakcji				$r = 0,559$ $p = 0,05$	
Mężczyźni po 40. r.ż. ($n = 15$) – Wynik ogólny DAS	$r = 0,653$ $p = 0,01$				

Źródło: badania własne.

Jak wynika z tabeli 1. poszczególne skale testu DAS wchodzą w korelacje z pięcioma archetypami poza archetypem jaźni (J). W przypadku ogółu badanych mężczyzn wyrażanie ekspresji emocjonalnej w związku małżeńskim łączy się z większą aktywnością archetypów animusa (As) i wielkiej matki (WM). Prawdopodobnie rodzaj tej ekspresji skupia się na przejawianiu cech typowo męskich związanych z ekspozycją odwagi, siły, zdolności do podejmowania ryzyka, a nawet agresji (korelacja dodatnia). Właściwości te znajdują się w opozycji do cech charakterystycznych dla dojrzałych kobiet (wrozumiałość, akceptacja, opiekuńczość), które raczej kojarzą się badanym mężczyznom negatywnie (korelacja ujemna). Dla mężczyzn przed 40. rokiem życia istotna jest zgodność w małżeństwie, która wiąże się z archetypem starego mędrca (SM) (z dojrzałością wewnętrzną, rozumieniem istoty rzeczy, kierowaniem się logosem). Mężczyźni po 40. roku życia przywiązują wagę do wszystkich aspektów składających się na poczucie jakości związku. Tego typu postawa wiąże się z potrzebą rozumienia i rozpoznawania samego siebie, szczególnie tych właściwości, które należą do sfery cienia (C) zarówno indywidualnego, jak i zbiorowego. Jak zauważa Jung²⁸, rozpoczęcie właściwej indywidualizacji wymaga skupienia się na sobie i uporania z własnym cieniem, dopiero po tym możliwe jest dalsze zgłębianie niuansów psychicznego funkcjonowania. W przypadku badanych par, w których małżonkowie nie przekroczyli 40. roku życia, istotną dla nich okazuje się zgodność między małżonkami, a także pozostałe aspekty jakości związku. Jednak właściwości te wykazują ujemne związki z archetypem animy (A). Można przypuszczać, że np. dążenie do zgodności nie idzie w parze z rozpoznawaniem cech kobiecości zarówno tych biologicznych, jak i psychologicznych, zwłaszcza cech związanych z subtelnością, intuicją czy uczuciami. Prawdopodobnie dążąc do zgodności w małżeństwie, partnerzy w większym stopniu skupiają się na konkretnych i rzeczowych aspektach swej relacji niż na aspektach emocjonalnych. Dla kobiet przed 40. rokiem życia znaczącą rolę odgrywa satysfakcja w związku. Koreluje ona ujemnie z archetypem SM. Możliwe, że jest to raczej satysfakcja wynikająca z doraźnych sytuacji. Będąc młodymi osobami, mogą one nie mieć wystarczającego doświadczenia zarówno życiowego, jak i małżeńskiego, aby z tej perspektywy ocenić jakość swojego związku. Badani po 40 roku życia przywiązują znaczenie do spójności, satysfakcji i ogólnej oceny jakości związku. Wartości te korelują dodatnio z archetypami C i WM. Wynik ten wskazuje z jednej strony na większą potrzebę poznawania samego siebie (archetyp C), a z drugiej na bardziej dojrzałe otwieranie się na związek (archetyp WM), z potrzebą jego ochrony, rozumienia i dbania o jakość relacji akcentującej bardziej duchowe, uczuciowe aspekty związku niż np. seksualne.

²⁸ C.G. Jung, *Psychologie und Religion*, „Gesammelte Werke” XI, Rascher, Zurich, 1942/1960; J. Jacobi, *Psychologia C.G. Junga...*, op.cit., s. 156.

Biorąc po uwagę podział małżonków na przed 40. rokiem życia i po nim, wyłania się kolejny ich obraz. Dla małżonków przed 40. rokiem życia ważna jest ekspresja emocjonalna, zgodność i satysfakcja w związku. Tego rodzaju jakości są istotne dla fazy budowania związku. Dla małżonków po 40. roku życia wartość mają skale spójności i satysfakcji. Aspekty te pozwalają na utrzymanie związku i wzajemne zaangażowanie. U małżonków przed 40. rokiem życia występują korelacje testu DAS z czterema archetypami: A, As, WM, SM. Są to głównie korelacje ujemne. Można powiedzieć, że małżonkowie spotykają się w swoim życiu z różnymi sytuacjami i treściami przynależnymi do tych archetypów, jednak sposób ich doświadczania i rozumienia przebiega bardziej spontanicznie i raczej nieświadomie. W przypadku małżonków po 40. roku życia występują korelacje z dwoma archetypami – C i WM – i są one dodatnie. Można sądzić, że jakość relacji małżeńskiej jest bardziej świadoma, refleksyjna i odpowiedzialna w porównaniu z okresem przed 40. rokiem życia być może dlatego, że treści tych archetypów już zostały lub zostają bezpośrednio doświadczone. Powołując się na Junga²⁹, można powiedzieć, że u małżonków po 40. roku życia rozpoczął się proces indywiduacji właściwej. Jak wiele z tych małżeństw dotrwa do końca swej wspólnej drogi, zależy od ich indywidualnego procesu rozwojowego oraz gotowości małżonków do wspierania swych partnerów i przetrwania kolejnych kryzysów. Potencjalnie jako małżeństwo podlegają wpływom tych właściwości, które wspólnie jako para do tej pory wykształcili. Niemniej jednak nie jest to łatwe, gdyż rodzina, w tym również małżeństwo jako instytucja społeczna doświadczają załamania/kryzysu swej dotychczasowej tradycyjnej struktury. Z kolei ten fakt zwrótnie wpływa na psychologiczne funkcjonowanie małżeństw. Tradycyjne poglądy na rodzinę muszą ulec modyfikacji. Są różne interpretacje tego kryzysu. Szlendak³⁰ wymienia cztery ich rodzaje: funkcjonalistyczna, konserwatywna, liberalna i feministyczna. Wydaje się, że najbardziej optymistyczną jest interpretacja feministyczna, która podkreśla rolę jakości życia i związków międzyludzkich. Skupia się nie na formie czy kształcie rodziny, lecz na jej funkcjonalności, tj. na tych aspektach, które przyczyniają się do zadowolenia i rozwoju członków rodziny, na zapewnieniu małżonkom równych praw zawodowych, edukacyjnych oraz w kwestii wychowania dzieci i podziału obowiązków domowych. Znaczący jest również fakt, że współczesne kobiety stały się bardziej niezależne. Zakładając rodzinę czy wchodząc w związki małżeńskie, szukają odpowiedniego dla siebie partnera, z którym będą w stanie zbudować relacje partnerskie oparte przede wszystkim na kompromisie i umiejętności prowadzenia ustawicznych negocjacji dotyczących wspólnego życia. Nie jest to novum w psychologii. Na ten temat znacznie wcześniej pisał również Jung w 1927 r. w cytowanej już książce *O naturze kobiety*.

²⁹ Za: Jacobi..., op.cit., s. 150.

³⁰ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*, PWN, Warszawa 2010.

Badanie 2.

Drugie badanie dotyczyło analizy cech osobowości i sfery archetypowej wybranych par małżeńskich. W badaniu uczestniczyło sześć par, w których małżonkowie mieli od 40 do 71 lat. Średni wiek badanych wynosił 52,5 roku. Staż małżeński par zawierał się od 10 do 43 lat, średnia stażu wynosiła 22,7 roku. Dla pięciu par był to ich pierwszy i jedyny związek małżeński, dla szóstej pary, z najniższym stażem, był to drugi związek. W badaniach zastosowano Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrea³¹ oraz metodę projekcyjną SYMOB. Badania przeprowadzono osobno z każdą z par i z każdym z małżonków. Z badanymi spotykano się od dwóch do czterech razy w okresie od jednego miesiąca do trzech. Dobór osób do badań przeprowadzono metodą kuli śnieżnej. Wyniki małżonków były ze sobą porównywane w zakresie każdej z metod. W przypadku kwestionariusza NEO-FFI obliczano różnice w wynikach stenowych dla każdej ze skal (neurotyzmu, ekstrawersji, otwartości, ugodowości, sumienności), które teoretycznie mogły zawierać się od 1 do 9 punktów stenowych dla danej skali. W przypadku metody SYMOB obliczano różnice w liczbie wybieranych ilustracji dla każdego z archetypów, które mogły przyjmować wartość od 0 do 3 punktów. Różnice z poszczególnych skal i poszczególnych archetypów były sumowane dla każdej pary. Na podstawie uzyskanych różnic od wszystkich badanych par ustanowiono przedziały różnic osobno dla kwestionariusza NEO-FFI i osobno dla metody SYMOB. W przypadku kwestionariusza NEO-FFI niskie różnice między małżonkami mieściły się w przedziale 5–9 punktów, średnie – 10–13 punktów, wysokie – 14–18 punktów, średnia różnic = 11,67. Dla metody SYMOB różnice niskie zawierały się w przedziale 4–5 punktów, średnie – 6–8 punktów, wysokie – 9–10 punktów, średnia różnic = 6,17 punktów. Wyniki porównań przedstawione są w tabeli 2.

Jak wynika z tabeli 2., wyniki badań w zakresie metody SYMOB wykazały, że badani najczęściej wybierali ilustracje z symboliką archetypów WM, SM i J (17; 17; 13; $\bar{s}r = 12,5$), w następnej kolejności wybierano ilustracje reprezentujące archetypy A, C i As (12; 10; 6). Pod względem rozkładu właściwości osobowości u badanych dominowała cecha ugodowości ($U = 6,91$) i otwartości ($O = 6,66$), na poziomie średnim znajdowała się cecha ekstrawersji ($E = 5,91$), natomiast poniżej średniej uplasowała się cecha sumienności ($S = 5,25$) i neurotyzmu ($N = 4,75$). Biorąc pod uwagę uzyskane wyniki, można powiedzieć, że proces indywiduacji badanych znajduje się w drugiej fazie, dochodzi bowiem do konfrontacji z istotnymi dla tej fazy archetypami (WM, SM, J). Wyniki w zakresie cech osobowości również potwierdzają właściwości przypisywane tym archetypom, a wyrażające się głównie poprzez ugodowość, otwartość i ekstrawersję. Są one także zgodne z osią-

³¹ B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak i M. Śliwińska, *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*, PTP, Warszawa 1998.

gnięciami psychologicznymi odpowiadającymi późniejszym fazom rozwoju opisanymi przez Eriksona³² i związanymi z dobrze przeżyтыми kryzysami rozwojowymi.

Tabela 2. Rozkład wyników w parach małżonków w zakresie wyboru ilustracji archetypowych i cech osobowości

Osoby badane		Test wyboru archetypów SYMOB								Kwestionariusz NEO-FFI					
Lp.	Staż małżeński	płeć	C	A	As	WM	SM	J	różnica	N	E	O	U	S	różnica
Para 1.	43	K	0	1	0	3	2	1	5	5	7	6	10	9	18
		M	0	2	0	1	3	2		4	6	9	4	2	
Para 2.	30	K	1	0	1	2	2	0	4	10	2	6	8	3	14
		M	2	1	1	1	1	0		3	2	4	6	6	
Para 3.	27	K	2	0	2	1	2	0	9	3	6	7	6	4	5
		M	0	1	0	3	1	1		2	6	5	8	4	
Para 4.	15	K	1	0	0	1	2	3	9	6	8	10	8	4	11
		M	0	2	1	0	0	1		7	3	7	7	3	
Para 5.	11	K	1	1	0	2	1	1	4	2	8	9	7	9	15
		M	1	1	1	0	0	1		6	10	5	10	7	
Para 6.	10	K	0	2	0	2	2	1	6	3	6	6	4	5	7
		M	2	1	0	1	1	2		6	7	6	5	7	
Suma	136		10	12	6	17	17	13	37	57	71	80	83	63	70
Średnia	22,7								6,17	4,75	5,91	6,66	6,91	5,25	11,67

C – archetyp cienia, A – archetyp animy, As – archetyp animusa, WM – archetyp wielkiej matki, SM – archetyp starego mędrca, J – archetyp jaźni; śr. wyboru archetypów = 12,5.

N – neurotyzm, E – ekstrawersja, O – otwartość, U – ugodowość, S – sumienność; śr. dla wszystkich skal = 5,90.

Źródło: badania własne.

³² E. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, Zysk i S-ka, Poznań 2004.

Porównując ze sobą wartości wyników z poszczególnych przedziałów z obu metod badawczych, okazało się, że w czterech na sześć badanych par rozkład różnic jest naprzemienny (tabela 2.). Oznacza to, że jeśli występuje wysoka różnica w zakresie np. cech osobowości małżonków, to na poziomie wyborów archetypowych wartość różnicy jest niska. Takie zjawisko występuje w przypadku pary nr 1, nr 2 i nr 5. Sytuacja odwrotna pojawia się w parze nr 3. Przy znacznym zróżnicowaniu wyników w wyborze archetypów obserwuje się mniejsze zróżnicowanie w zakresie cech osobowości. Pary nr 4 i nr 6 uzyskały rozbieżności wyników w obszarze wysokim i średnim lub średnim i niskim.

W związku z powyższym nasuwa się pytanie: czy tego rodzaju naprzemienny rozkład wyników może wskazywać na kompensację w zakresie badanych właściwości psychicznych danej pary? Można sądzić, że tak. Słabsze bądź bardziej zróżnicowane właściwości małżonków w jednej sferze kompensowane są przez bardziej spójne i podobne właściwości w innej sferze. Można zaryzykować przypuszczenie, że np. zgodność w obszarze archetypowym sprzyja większemu zróżnicowaniu osobowości partnerów, być może większemu dążeniu do wyrażenia własnej indywidualności. Partnerzy rozumieją się w sposób emocjonalno-intuicyjny, zatem ich poczucie bezpieczeństwa na poziomie podstawowym może być większe, w związku z tym ich energia psychiczna może być spożytkowana na odkrywanie i budowanie samych siebie. Jest to też jeden z warunków rozwoju jednostki i określenia własnej tożsamości. W przypadku, gdy sfera archetypowa partnerów jest znacznie zróżnicowana, cechy osobowości partnerów okazują się bardziej zgodne. Prawdopodobnie małżonkowie na poziomie świadomym dobrali się na zasadzie podobieństwa cech osobowości, stwarzając dla siebie w ten sposób poczucie bezpiecznego związku, którym rządzą reguły logiki, ale na poziomie mniej uświadomionym (archetypowym) mogą stanowić dla siebie zagadkę. Owa zagadkowość i nieprzewidywalność mogą czynić związek atrakcyjnym i zabezpieczać przed rutyną oraz nudą. W obu przypadkach małżonkowie narażeni są na nieporozumienia, kłótnie, konflikty i kryzysy. W przypadku pierwszym pochodziłyby one raczej z poziomu ich osobowości i świadomości, w drugim zaś z poziomu sfery archetypowej, mniej uświadomionej, nacechowanej emocjami, przeczuciami i intuicjami. W ten sposób małżonkowie mogą dopełniać się wzajemnie, kompensować pewne niedostatki w obszarze psychicznego funkcjonowania i stwarzać możliwość dalszego rozwoju. Niewykluczone, że badane pary małżeńskie wpisują się w niektóre z modeli trwałości małżeństwa przedstawionych w pracy Davidoff³³. Modele zostały wyróżnione na podstawie interpersonalnych relacji występujących między partne-

³³ L.L. Davidoff (red.), *Introduction to Psychology*. McGraw-Hill Book Company, New York–Toronto 1987.

rami. Wymienia się pięć typów modeli: pary pozbawione żywotności i wigoru; pary pasywne; pary przyzwyczajone do konfliktów; pary witalne; pary małżeńskie totalne. Biorąc pod uwagę kompensacyjny aspekt funkcjonowania analizowanych par małżeńskich, najbardziej odpowiadałyby one trzem ostatnim modelom, które opierają się na pozytywnej więzi między partnerami, mimo występujących między nimi różnic, jak również na partnerstwie oraz zaangażowaniu w sprawy rodzinne i osobiste.

Dyskusja

W artykule podjęto problem analizy długotrwałości relacji małżeńskich z punktu widzenia psychologii analitycznej C.G. Junga. Założono, że małżeństwa, którym udało się przeżyć wiele lat w jednym związku mimo konfliktów i kryzysów, zdołały wytworzyć specyficzny układ relacji partnerskich mających odzwierciedlenie w ich właściwościach psychologicznych, m.in. w poczuciu jakości związku, wyborze archetypów czy cechach osobowości. Relacje te tworzą się m.in. podczas procesu indywiduacji, który obejmuje zarówno związek małżeński jako całość, jak i jego partnerów. Jednym z elementów procesu indywiduacji umożliwiających przetrwanie związku w sytuacjach trudnych jest zjawisko kompensacji zachodzące między partnerami.

Badania, które przedstawiono (tabela 1.), pokazały, że indywiduacja jako proces rozwojowy zachodzi wśród badanych zgodnie z teorią Junga, tzn., że proces ten bardziej widoczny jest w drugiej połowie życia. Wśród badanych po 40. roku życia występują korelacje dodatnie między sferą archetypową (C, WM) a poczuciem jakości związku (spójność, satysfakcja) w porównaniu z osobami będącymi w pierwszej połowie życia, przed 40. rokiem życia, gdzie większość korelacji między zmiennymi jest ujemna. W przypadku młodszej wiekowo grupy badanych wynik ten wskazuje na słaby kontakt z treściami prezentowanych archetypów i brak doświadczeń życiowych. U badanych mężczyzn konfrontacja z archetypami zaczyna się jeszcze przed 40. rokiem życia (korelacje dodatnie skali DAS z archetypami As i SM) i przechodzi na drugą połowę życia (korelacje dodatnie skali DAS z archetypem C). U kobiet proces ten intensyfikuje się raczej po 40. roku życia (korelacje dodatnie z archetypem WM). Czy jest to przypadek czy jakaś prawidłowość, należałoby potwierdzić dodatkowymi badaniami. Drugie badanie (tabela 2.) potwierdza wynik pierwszego. Proces indywiduacji wśród badanych par, którego odzwierciedleniem są wybory archetypów, koncentruje się na archetypach (WM, SM, J) charakterystycznych dla drugiej fazy życia. Odpowiadają im cechy osobowości typu otwartość i ugodowość, które są kompatybilne do wspomnianych archetypów i które uzyskały najwyższe natężenie wśród badanych małżeństw.

Kompensacja jako jedna z możliwości na przetrwanie związku i jego rozwój również znajduje swoje odzwierciedlenie w badaniach (tabela 2.). Występuje ona między małżonkami zarówno w zakresie wyboru archetypów (pary nr 3 i 4), jak i cech osobowości (pary nr 1, 2 i 5). Pojawia się także jako większe lub mniejsze zróżnicowanie jednej ze sfer w porównaniu z drugą, np. sfery archetypowej w porównaniu z cechami osobowości badanych. Jest to również przesłanka, aby sądzić o wzajemnych relacjach zachodzących między świadomością i nieświadomością badanych. Zgodnie z koncepcją Junga³⁴ zadaniem rozwojowym człowieka jest poszerzenie świadomości, czyli rozpoznanie treści nieświadomych istotnych dla człowieka, często o przeciwnym znaczeniu, i ich integracja z systemem osobowości.

Ograniczeniem prezentowanych badań jest zbyt mała liczba osób badanych oraz przedstawienie wyłącznie wyników ilościowych. Ich uzupełnieniem powinny być badania jakościowe dotyczące np. relacji małżeńskich i sposobów radzenia sobie z konfliktami czy kryzysami, jak również analiza np. treści wypowiedzi badanych podawanych do wybranych ilustracji archetypowych z metody SYMOB ukazująca przejawianie się elementów nieświadomych. Dalszych badań ilościowych i jakościowych wymaga również zjawisko kompensacji, które jako temat badawczy jest aktualnie mało eksplorowane.

Gdyby zadać pytanie, w czym tkwi fenomen długotrwałych, udanych związków małżeńskich, odpowiedzi byłoby wiele i większość prawidłowa. Dodając do nich spostrzeżenia płynące z przedstawionych w tym artykule teorii i badań, można stwierdzić, że aby małżonkowie mogli przetrwać konflikty oraz kryzysy i dalej chcieli pozostawać ze sobą razem, nie mogą być ani zbyt podobni, ani się zbyt różnić. Małżeństwu może sprzyjać, jeśli jeden z psychologicznych obszarów ich funkcjonowania, np. związany z nieświadomością, jest podobny, a drugi – odnoszący się do świadomości – różny. Mogą wówczas włączać się procesy kompensacyjne, których zdaniem jest przywrócenie równowagi w układzie małżeńskim. Przykładowo, podobieństwo w obszarze archetypowym może sprzyjać występowaniu zróżnicowania w sferze świadomej i procesowi indywidualizacji małżonków. Podobieństwo w sferze świadomej, gdy np. znane są własne i partnera cechy osobowości, wymaga zróżnicowania w sferze nieświadomej, aby rozwój małżeństwa i partnerów dalej zachodził. Poza tymi aspektami sam proces indywidualizacji małżeństwa przebiega w dużej mierze spontanicznie i włączony jest w cykle i fazy rozwojowe typowe dla związku małżeńskiego i obojga małżonków. Duży wpływ na kształt i trwałość małżeństwa mają również czynniki socjologiczne, ekonomiczne i zmiany kulturowe, które dostarczają określonych modeli funkcjonowania. Niemniej naby-

³⁴ C.G. Jung, *A study in the process of individuation*, [w:] *CW 9i*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1968, s. 290–354; A. Samuels, B. Shorter, F. Plaut, *Krytyczny słownik analizy Jungowskiej*, Unus, Wrocław 1994.

wanie świadomości dokonujących się zmian zarówno jednostkowych, jak i w związku oraz wpływające na nie stanowi ważne zadanie rozwojowe, nad którym warto się pochylić.

Bibliografia

- Bartlein B., *I żyli długo i szczęśliwie... Jak zbudować szczęśliwe i trwałe małżeństwo?*, Helion, Gliwice 2009.
- Braun-Gaukowska M., *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992.
- Chapman G., *Małżeństwo, o jakim marzysz*, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2006.
- Chwalba A. (red.), *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*. PWN, Warszawa 2005.
- Davidoff L.L. (red.), *Introduction to Psychology*, McGraw-Hill Book Company, New York–Toronto 1987.
- Erikson E., *Tożsamość a cykl życia*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2004.
- Freeman D.R., *Kryzys małżeński i psychoterapia*, PWN, Warszawa 1991.
- Holman, T.B., Blich P.J., Carroll J.S., Doxey C., Larson J.H., Linford S.T., *Premarital prediction of marital quality or breakup. Research theory and practice*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Netherlands 2001.
- Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B., *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.
- Jacobi J., *Psychologia C.G. Junga*, Wydawnictwo Wodnika, Warszawa 1993.
- Jung C.G., *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1993.
- Jung C.G., *O naturze kobiety*, Brama, Poznań 1992.
- Jung C.G., *Typy psychologiczne*, Wrota KR, Warszawa 1997.
- Kubacka-Jasiecka D., Lipowska-Teutsch A. (red.), *Oblicza kryzysu psychologicznego i pracy interwencyjnej*, Wydawnictwo ALL, Kraków 1997.
- Love P., Stosny S., *Sekret udanego małżeństwa, czyli jak rozumieć się bez słów*, Wydawnictwo Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2012.
- Mról B. (red.), *Functioning in the workplace: quantitative and qualitative psychological research*, Scholar Publishing House, Warszawa 2012.
- Rostowska T. (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa 2009.
- Rostowska T. i Peplińska A. (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, Difin, Warszawa 2010.
- Rostowski J., *Zarys psychologii małżeństwa*, PWN, Warszawa 1987.
- Ruszczyński S. (red.), *Psychoterapia par. Teoria i praktyka w Instytucie Badań nad Małżeństwem Kliniki Tavistock*, Ingenium, Warszawa 2012.
- Samuels A., Shorter B., Plaut F., *Krytyczny słownik analizy Jungowskiej*, Unus, Wrocław 1994.

- Sternberg R.J., Weis K. (red.), *Nowa psychologia miłości*, Moderator, Taszów 2007.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa 2010.
- Węglowska-Rzepa K. (red.), *Myśl Carla Gustava Junga w analizach teoretycznych w praktyce i w badaniach empirycznych*, Oficyna Wydawnicza ATUT Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2006.
- Willi J., *Związek dwojga, psychoanaliza pary*, Wydawnictwo Jacek Santorski, Warszawa 1996.
- Wojciszke B., *Psychologia miłości*, GWP, Gdańsk 2005.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M., *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*, PTP, Warszawa 1998.
- Ziemska M., *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975.

Czasopisma

- „Journal of Analytical Psychology”, 1988, 33(3), John Wiley & Sons Ltd, Oxford.
- „Państwo i Prawo”, 1997, 5, Komitet Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- „Państwo i Społeczeństwo”, (XII), 2012, nr 4, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.
- „Przegląd Psychologiczny/Polskie Towarzystwo Psychologiczne”, 1989, 32(4), PTP, Poznań.
- „Psychological Review”, 1986, 93, American Psychological Association, Washington.

Dzieła zebrane

- Collected Works*, 9i, 1968, Princenton University Press, Princenton NJ.
- Gesammelte Werke*, XI, Rascher, Zurich, 1942/1960.